

De optie om de toestand van 1832 op een thematische wijze te vergelijken met deze van 1900 – die dan nog eens *niet* de toestand van 1900 blijkt te zijn – verhindert de lezer zicht te krijgen op de reële ontwikkelingen die zich in de tussenliggende 70 jaar hebben voltrokken. Zo blijven eventuele versnellingen, vertragingen, verschillen en interacties in het proces grotendeels buiten beeld. Anderzijds dreigt de soms al te nadrukkelijke focus op de stadsrand als autonoom gebied het onderwerp van deze studie te veel los te willen zien van de ontwikkelingen in de oude binnenstad, en dit in een periode waarin door het slechten van de stedelijke omwallingen de grens tussen ‘binnen’ en ‘buiten’ juist steeds meer ging vervagen. Ook hier lijkt de indruk te ontstaan dat het tijdrovende gebruik van het GIS het verzamelen en analyseren vanrijkend kwalitatief bronnenmateriaal – waardoor heel wat van deze kritiek zou kunnen worden opgevangen – naar de achtergrond heeft verdrongen.

(On)begrensd land biedt zeker interessante lectuur voor wie zich wenst te verdiepen in de geschiedenis van Haarlem en de studie van de (negentiende-eeuwse) stadsrand, maar het levert vooral een interessante illustratie van de mogelijkheden en valkuilen die het werken met GIS met zich meebrengt.

Stephanie Van Houtven
Vrije Universiteit Brussel
Departement Geschiedenis

P.E. Werkman en R. van der Woude, *Wie in de politiek gaat is weg? Protestantse politici en de christelijk-sociale beweging* (Hilversum: Verloren 2009) 366 p.
 ISBN 978-90-8704-105-2.

In deze bundel biografische schetsen staat het verwijt aan de cnv-voorman C. Smeenk, toen hij in de jaren twintig de overstap naar het parlement maakte, centraal: eenmaal in de politiek zou hij zijn strijdmakkers vergeten zijn. De samenstellers van de bundel stellen terecht een vraagteken bij deze veel gehoorde opvatting. Deze opvatting kan al gerelativeerd worden door de veranderingen in de politieke cultuur van de afgelopen twee eeuwen. In de negentiende eeuw van Thorbecke regeerde de elite zonder last of ruggespraak. Parlementariërs behoorden onafhankelijk te zijn en het landsbelang te dienen. De rijke Friese houthandelaar Walle Oppedijk (1834-1893), die zijn wortels had in de strijd voor het christelijk onderwijs, gold als een dergelijk standspoliticus. Eenmaal in de Tweede Kamer was hij het christelijk onderwijs niet vergeten, maar door de mores van de tijd boog hij zich over de postwet en de bootverbinding tussen Enkhuizen en Stavoren.

Nu heeft de onafhankelijke politicus van Thorbecke nooit echt bestaan, maar het contrast met de ‘beginselpolitiek’ die met Abraham Kuyper en Ferdinand Domela Nieuwenhuis aan het einde van de negentiende eeuw opkwam was groot. Deelbelang en algemeen belang botsten, soms werd het deelbelang zelfs boven het algemeen belang gesteld. De verontwaardiging bij de oude regenten was groot, de strijd van de nieuwkomers was meeslepend, kortom politiek werd leuk.

Belangenbehartiging werd onderdeel van de politiek en mondde in de hoogtijdagen van de verzuiling uit in onbeschaamd lobbyen. Barend Biesheuvel (1920-2001) was hier een voorbeeld van. Als Kamerlid besprak hij zijn eigen ingebrachte voorstellen van het Landbouwschap en van de Christelijke Boeren- en Tuindersbond waar hij

respectievelijk vicevoorzitter en secretaris van was. Hij deed als Kamerlid deze werkzaamheden erbij, wat in de jaren vijftig niet ongebruikelijk was. Zonder blikken of blozen sprak hij in de Kamer als bestuurder van de СВТВ. Het was niet zozeer een zaak van pet verwisselen, Biesheuvel droeg soms drie petten tegelijk. Geheel onomstreden was zijn optreden niet. Zijn eigen partijleider Jelle Zijlstra keurde het af.

Eenmaal minister geworden was het afgelopen met de directe belangenbehartiging. Biesheuvel kwam tegenover de landbouworganisaties te staan: 'dat was in het begin wel even wennen. De ene week een verhoging van de melkprijs vragen en hem daarna zelf vaststellen; dat zijn twee uiteenlopende bezigheden'. (p. 250). De conflicten volgden, de verhoudingen werden koel. Biesheuvel kwam klem te zitten tussen de wensen van de landbouworganisaties en de strikte begrotingsdiscipline.

Na de consensus van de verzuiling kwam de polarisatie en de meerdere petten verdwenen uit het zicht. Achter de Kamerschermen werd de lobby voortgezet. Over hoe dat in zijn werk ging hult dit boek zich in stilzwijgen. Dat is een gemiste kans. Hannie van Leeuwen (1926), Koos Andriessen (1928) en Louw de Graaf (1930) hadden specifiek op het thema van het boek geïnterviewd kunnen worden. Met name over Andriessen, die door het blad *De Tijd* vanwege zijn vele commissariaten in 1989 uitgeroepen werd tot de machtigste man van Nederland, moet meer te melden zijn dat een citaat van hemzelf: 'maar *macht*, nee, *macht* heb ik natuurlijk niet'. (p. 303). De drie geportretteerden zullen met genoeg deze brave, bijna hagiografische schetsen gelezen hebben, die aan het thema van het boek weinig bijdragen.

De bundel geeft geen duidelijk inzicht in de relatie tussen het maatschappelijk middenveld en de politiek, maar dat was in deze opzet ook niet te verwachten. Het boek laat aan de hand van de verschillende portretten wel fraai de spanning tussen beide zien. Het boeiende en de kracht van de bundel is dat door de verschillende biografische invalshoeken een zeer gevarieerd licht geworpen wordt op het uitgangspunt. Van de Amsterdamse aannemer-burgemeester Willem van der Vlugt, via de boerenpopulist Anthonie Colijn tot aan de beroepsbestuurder De Graaf laat deze bundel toch vooral zien hoe sterk in dat bovengenoemd spanningsveld het persoonlijke element een rol speelt.

Arno Bornebroek

Onafhankelijk historicus

Cas Wouters, *Informalisering. Manieren en emoties sinds 1890* (Amsterdam: Bert Bakker, 2008) 388 p. ISBN 978-90-351-3289.

In dit boek presenteert socioloog Cas Wouters (1943) een brede interpretatie van de richting waarin 'het civilisatieproces' zich in de twintigste eeuw in het Westen heeft ontwikkeld. Het boek draagt daarmee sterk het stempel van de Amsterdamse school van Sociologie die de zogeheten figuratiesociologie met civilisatietheorie van Norbert Elias (1897-1990) vanaf de jaren zestig in het sociaalwetenschappelijk debat introduceerde. Wouters, later werkzaam in Utrecht, heeft zijn hele professionele leven gewijd aan de toepassing, aanvulling en verfijning van Elias' theorie. Daarin ligt tegelijkertijd de kracht en de zwakheid van dit boek.

Uitgangspunt van het boek is dat de veranderende omgangsvormen tussen sociale groepen zoals Wouters die uit manieren- en etiquetteboeken meent te kunnen